

Obszary przyrodniczo cenne jako element przestrzeni publicznej miasta

Renata Jaroszevska-Brudnicka, Robert Brudnicki

Streszczenie. Niniejsza analiza stanowi próbę wielostronnego ujęcia problemów związanych z wykorzystaniem i określeniem znaczenia obszarów przyrodniczo cennych, które stanowią jeden z najistotniejszych elementów budujących układ przestrzeni publicznej miast. Zagadnienie to wydaje się niezwykle istotne wobec procesu określanego jako degradacja przestrzeni publicznej lub jej kryzys. Przejawem tego zjawiska jest zanikanie miejsc sprzyjających społecznej integracji, kształtowaniu warunków przyjaznych relacji międzyludzkich oraz formowania się osobistych i społecznych jednostek. Odpowiednie wykorzystanie potencjału terenów zieleni może stanowić ważny element rewitalizacji przestrzeni publicznej miasta. Opracowanie dotyczy wybranych obszarów przestrzeni publicznych miasta Torunia, w których środowisko przyrodnicze w unikalny sposób komponuje się ze środowiskiem kulturowym.

Słowa kluczowe: przestrzeń publiczna, obszary przyrodniczo cenne, tereny zieleni miejskiej, kryzys przestrzeni publicznej

Abstract: Naturally valuable areas as the element of the public space of the city. In the context of the title issue, the below analysis is an attempt to multilateral consideration of problems connected with the use and definition of significance of naturally precious areas, which are one of the most important elements creating the arrangement of public space in cities. This issue seems to be especially significant in the process which is defined in the professional literature as public space degradation and its crisis. The indication of this phenomenon is the disappearance of places which are favourable for social integration and creation of conditions which are good for interpersonal relations. Proper application of green area potentials can be an important element for the revitalisation of public space in the city. The study concerns chosen areas of public space in Toruń in which natural environment coexists with cultural environment very uniquely.

Keywords: public space, naturally precious areas, green urban areas, crisis of public space

Wstęp

Konsekwencją interdyscyplinarnego dyskursu na temat przestrzeni publicznej jest różnorodność jej interpretacji. W obowiązującej ustawie o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym ta kategoria definiowana jest jako: „obszar o szczególnym znaczeniu dla zaspokojenia potrzeb mieszkańców, poprawy jakości ich życia i sprzyjający nawiązywaniu kontaktów społecznych ze względu na jego położenie oraz cechy funkcjonalno-przestrzenne” (Ustawa 2003). Interesujące spojrzenie na przestrzeń publiczną przedstawił Lorenz (2006), proponując dwa ujęcia. Pierwsze uwzględniające kategorie społeczne, własnościowe i formalne ujmując przestrzeń publiczną jako „ten fragment przestrzeni miejskiej, który – poprzez sposób swojego urządzenia oraz lokalizacji w strukturze urbanistycznej – przeznaczony będzie na potrzeby

realizacji bezpośrednich kontaktów pomiędzy uczestnikami życia społecznego oraz innych potrzeb społecznych korzystających z niej zbiorowości, pozostając jednocześnie fizycznie dostępnym dla wszystkich zainteresowanych osób. Fizyczna dostępność przestrzeni może być ograniczana czasowo z uwagi na kwestie bezpieczeństwa bądź sposobu jej wykorzystania”. Natomiast w drugim ujęciu autor zauważa, że współcześnie pojęcie przestrzeni publicznej traci na znaczeniu jako obszaru tradycyjnie pozostającego w publicznym władaniu i dlatego proponuje nową definicję, która kładzie nacisk na jej publiczność rozumianą jako możliwość nawiązywania rozmaitych kontaktów interpersonalnych niezależnie od formy władania, kontroli czy organizacji przestrzennej (Lorenz 2006). Innymi słowy Lorenz przyjmuje współistnienie dwóch typów przestrzeni publicznej: 1) „otwartych” – przypominających dotychczasowe, tradycyjne struktury miejskie oraz 2) „dośrodkowych” – dostępnych po przekroczeniu „granic”, np. formalnej – budynek lub finansowej – bilet.

Dla celów niniejszego opracowania przyjęto definicję wypracowaną w ramach tzw. Karty Przestrzeni Publicznej (2009), według której przestrzeń publiczna to dobro wspólnie użytkowane, celowo kształtowane przez człowieka, zgodnie ze społecznymi zasadami i wartościami – służące zaspokojeniu potrzeb społeczności lokalnych i ponadlokalnych. Co ważne, o publicznym charakterze przestrzeni decyduje zbiorowy sposób jej użytkowania.

Dopełnieniem powyższych rozważań jest perspektywa geograficzna, zgodnie z którą, przestrzeń publiczną – jako jeden z komponentów struktury miasta – można rozpatrywać w trzech podstawowych wymiarach: morfologicznym, funkcjonalnym i społecznym. W ujęciu morfologicznym tworzą ją miejsca określone przestrzennie takie jak: place i ulice, w ujęciu społecznym jest to obszar kulturowy nasycony wieloma wartościami, natomiast w ujęciu funkcjonalnym są to miejsca: spotkań, zgromadzeń, rekreacji, swobodnej ekspresji poglądów (Jaroszevska-Brudnicka 2010). We współczesnych miastach jest wiele miejsc, którym można nadać status przestrzeni publicznych oraz takich, których publiczny charakter budzi wątpliwości między innymi ze względu na ich ograniczoną dostępność. Z całą pewnością do pierwszej kategorii zaliczyć można obszary miejskiej zieleni, w tym cenne przyrodniczo. Natomiast druga kategoria to szeroko pojęta przestrzeń komercyjna będąca miejscem wymiany handlowej czy też źródłem rozrywki. Coraz częściej stanowi ona alternatywę i poważną konkurencję dla tradycyjnej przestrzeni publicznej.

Założenia badawcze

Celem niniejszego opracowania jest chęć wypuklenia roli i znaczenia terenów zieleni miejskiej w szczególności obszarów przyrodniczo cennych wobec niekorzystnych trendów w odniesieniu do przekształceń przestrzeni publicznych, które w swej istocie stanowią powinny podstawę kształtowania więzi społecznych bazujących na bliskości przestrzennej. Konsekwencją przemian jest z jednej strony rozwój nowych typów przestrzeni, alternatywnych dla ich tradycyjnych odpowiedników, drugiej zaś zanikanie miejsc sprzyjających społecznej integracji (wskutek przenoszenia kontaktów z realnej rzeczywistości do przestrzeni wirtualnej). Zjawiska te można uważać za przejaw degradacji a nawet kryzysu tradycyjnie pojmowanej przestrzeni publicznej. Jak zauważa Kochanowski (2002b) „Kryzys przestrzeni publicznych nie wydaje się zjawiskiem samoistnym bądź ograniczonym do pewnych fragmentów miasta; to raczej kryzys struktury miasta, a być może współczesnej społeczności miejskiej lub miejskiego stylu życia. Kryzys przestrzeni publicznych zaczyna się więc wtedy, kiedy powstaje dysharmonia między zachowaniami i aspiracjami społecznymi a przestrzenią, będącą podłożem, sceną i tłem tych zachowań oraz przedmiotem aspiracji. Przewyciężenie kryzysu to harmonizowanie obu tych sfer i społecznej i przestrzennej. Jakość przestrzeni publicznej jest więc niemal synonimem tej harmonii”. W tym kontekście niezwykle istotne wydaje się nadanie nowego znaczenia prze-

strzeni publicznej poprzez kształtowanie nowej, lepszej jakości wykorzystując istniejący potencjał (historia, niepowtarzalności miejsca). Może to być proces polegający na odtworzeniu stanu po okresowym rozpadzie, w literaturze przedmiotu nazywany rekompozycją (Mikułowski-Pomorski 2006).

Opracowanie dotyczy wybranych obszarów przestrzeni publicznych miasta Torunia, które ze względu na duży udział terenów zieleni w strukturze użytkowania ziemi (ok. 30%) nazywane jest „zielonym”. Miasto niemal ze wszystkich stron otaczają lasy, jednak o jego zielonym charakterze decydują niewątpliwie tereny zieleni urządzonej oraz różne formy zieleni przyrodnej. Zachowane bądź ukształtowane w okresie międzywojennym struktury zieleni, utrzymane w kolejnych edycjach opracowań planistycznych – stanowią dziś w znacznym stopniu zarówno o fizjonomii miasta (Kociołek-Przyjemka 2009) jak też jego tożsamości.

W opracowaniu zestawiono dwa ujęcia: obiektywne i subiektywne, dzięki którym uzyskano uzupełniający się obraz przestrzeni publicznych miasta, w odniesieniu do terenów zieleni miejskiej. Ujęcie obiektywne to odniesienie się do obszarów przestrzeni publicznych, wskazanych w strategicznym dokumencie – „Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego dla miasta Torunia”. Natomiast ujęcie subiektywne dotyczy percepcji obszarów „zielonych” przez mieszkańców.

Przeźstrzeń publiczna a obszary zieleni miejskiej – ujęcie obiektywne

W strategicznym dokumencie, dotyczącym gospodarowania przestrzenią miasta (Studium 2006) na terenie Torunia zostało określonych kilkanaście obszarów przestrzeni publicznej w ramach trzech kategorii: 1) obszary o szczególnym znaczeniu dla tożsamości miasta i jego mieszkańców, 2) tereny ogólnodostępne i publiczne o dużym znaczeniu w strukturze funkcjonalno-przestrzennej miasta, 3) obiekty użyteczności publicznej. Wśród obszarów spełniających lub predestynowanych do pełnienia funkcji przestrzeni publicznej znalazły się tereny zieleni miejskiej (zaliczone głównie do dwóch pierwszych kategorii). Obszary z pierwszej kategorii to m.in. parki skupione w centrum na tzw. Plantach wokół Starówki, gdzie likwidacji średniowiecznych umocnień w XIX w. wydzielono strefę zieleni wokół Starego Miasta, znacznie poszerzoną po rozebraniu nowożytnych i XIX-wiecznych fortyfikacji bastionowych w latach 20. XX w. Wśród wielu terenów zieleni w granicach administracyjnych miasta na szczególną uwagę zasługują: park miejski z terenami zieleni przyrodnej i łąkowej oraz osada leśna na Barbarce. Analiza retrospektywna wskazuje, że w przeszłości były to miejsca posiadające niezwykłą energię własną, wyposażone w niezwykłą siłę przyciągania, nad którymi unosił się genius loci.

Park na Bydgoskim Przedmieściu to najstarszy i największy park Torunia, utworzony jako miejski w XIX w., ostatecznie ukształtowany w latach 20. XX w., łączy się funkcjonalnie z obszarem błoni nadwiślańskich. Posiada charakter założenia angielskiego z regularnymi układami. Przed pierwszą wojną światową w parku funkcjonowała największa w całej prowincji zachodniopruskiej letnia restauracja na ok. 4 tys. miejsc. Do okresu międzywojennego obszar parku był tętniącym życiem miejscem spotkań, imprez i spacerów – salonem towarzyskim miasta. Park nadal służy mieszkańcom jako miejsce wypoczynku i rekreacji, mimo że przez ostatnie dziesięciolecia stracił dawny blask.

Osada leśna Barbarka zlokalizowana w północnej części miasta w przeszłości pełniła trzy funkcje: osady młyńskiej, miejsca kultu świętej Barbary i położonego w lesie terenu wycieczkowego. W 1939 r. Niemcy w lasach Barbarki wymordowali ok. 600 więźniów obozu koncentracyjnego FORT VII, stąd Barbarka stała się miejscem pamięci narodowej. Współcześnie osada leśna z charakterystyczną zabudową o walorach historyczno-kulturowych i urządzonej miejscami odpoczynku położona na śródleśnej polanie stanowi miejsce spotkań, jednak na-

dzieje związane z tym miejscem – jako ważnej przestrzeni publicznej – są zdecydowanie większe. Świadczą o tym wnioski zawarte w studium historyczno-konserwatorskim (2002). Miejsce „obdarzone emocjami” przez współczesnych mieszkańców Torunia i okolic, którzy najwyraźniej przyswoili i zaakceptowali historyczne, kulturowe, przyrodnicze i tradycyjne jego wartości. (...) Przyjeżdżają głównie w niedzielę, przed godziną trzynastą, ale odjeżdżają po mszy w kaplicy, ponieważ zniknęły atrakcyjne i pożyteczne składniki krajobrazu, jak funkcjonująca jeszcze w okresie międzywojennym restauracja, a nie zaistniały nowe elementy, jak choćby infrastruktura parkingu, oświetlone ścieżki rowerowe i piesze, które zatrzymałyby ich nieco dłużej, gwarantując przyzwoity poziom rekreacji, w zadbanej i przyjaznej ludzom przestrzeni parkowej (Studium 2002).

Wskazane obszary stanowią przykłady miejsc, w których środowisko przyrodnicze w unikalny sposób komponuje się ze środowiskiem kulturowym (atutem wskazanych obszarów jest). Doczekały się one opracowań w postaci miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego (Park Miejski – Uch. R.M. nr 131/11 z 30 czerwca 2011; Osada leśna „Barbarka” – Uch. R.M. nr 749/10 z 25 lutego 2010). Co prawda miejscowe plany nie posiadają mocy sprawczej, ponieważ poprzez sam fakt ich uchwalenia nie zapewniają należytej jakości funkcjonalnej oraz estetycznej przestrzeni. Stanowią jednak ważne narzędzie dalszego działania umożliwiającego osiągnięcie zamierzonej jakości. Ustalenia projektów wymienionych planów zawierają szereg zapisów mających na celu zachowanie istniejących zasobów zieleni, ich wzbogacenie, właściwe urządzenie oraz jednoznaczne określenie jako obszarów przestrzeni publicznych. Wprowadzane zasady i standardy zagospodarowania kładą duży nacisk na te elementy, które według wyznaczników kulturowej przestrzeni publicznej (ogólna dostępność, bezpieczeństwo oraz wysokie walory informacyjne, symboliczne i estetyczne przyciągające ludzi), pozwolą na pełniejsze zaistnienie tych miejsc jako przestrzeni publicznej (Przyjemka-Kociołek 2009). Ich uchwalenie można traktować jako pierwszy etap procesu „reżyserowania” czyli realizacji określonej wizji tego jak powinna „wyglądać” przestrzeń publiczna określonego fragmentu miasta, z zaangażowaniem różnych partnerów, wedle ściśle określonego scenariusza.

Uchwalenie miejscowego planu dla Parku Miejskiego umożliwiło pracę nad koncepcją jego rewitalizacji. W przygotowaniach do inwestycji uczestniczyli: mieszkańcy zabytkowej dzielnicy, architekci, wojewódzki konserwator zabytków i specjaliści od zieleni. Projekt zakłada m.in. uwzględnienie ochrony zabytków i przyrody, poprawę bezpieczeństwa i komfortu użytkownika, wprowadzenie nowych funkcji, wytyczenie nowych ścieżek i remont istniejących, zwiększenie dostępności parku dla niepełnosprawnych i seniorów oraz promocję tego miejsca.

Rewitalizacja parku wpisana jest w proces odnowy całego bydgoskiego przedmieścia, a jej celem jest wykreowanie dzielnicy artystycznej (ożywienie, modernizacja parku, stworzenie galerii i cafeterii, małej architektury, miejsc rekreacji dla mieszkańców i turystów).

Percepcja terenów zieleni – ujęcie subiektywne

Podstawą badań przeprowadzonych wśród mieszkańców Torunia na temat percepcji terenów zieleni jako przestrzeni publicznych było założenie o wpływie atrakcyjności tych obszarów na zachowania przestrzenne (wypoczynkowe, rekreacyjne i inne). W analizach tego typu wykorzystuje się metody badawcze stosowane w naukach społecznych (badania kwestionariuszowe). Kwestionariusz składał się z dwóch części: ogólnej (dotyczącej przestrzeni publicznej miasta) oraz szczegółowej (dotyczącej osady leśnej – Barbarka). Analiza zebranego materiału empirycznego pozwoliła sformułować kilka interesujących spostrzeżeń:

- w procesie percepcji przestrzeni publicznych miasta główną rolę odgrywały tereny zielone;
- na podstawie powtarzalności zachowań przestrzennych w ankietowanej grupie wskazano obszary przestrzeni publicznych „ważne” z punktu widzenia poszczególnych jednostek zwią-

zane z identyfikacją najbliższego otoczenia („lokalna przestrzeń publiczna”) oraz miejsca, wskazywane jako ważne dla mieszkańców i przybyszów;

- spośród kilku wybranych terenów zielonych szczególnych dla tożsamości miasta, respondenci najczęściej wskazywali Park Miejski i Barbarkę;
- z opinii ankietowanych na temat Barbarki wynika, że jest to wyjątkowo atrakcyjna przestrzeń publiczna miasta;
- zachowania przestrzenne ankietowanych wskazują jednoznacznie na dychotomiczny „charakter” Barbarki. Z jednej strony Lasy Barbarki stanowią obszar rekreacji pieszo-rowerowej, z drugiej zaś osada leśna wykorzystywana jest w celach wypoczynku i rekreacji w oparciu o zagospodarowanie turystyczno-edukacyjne tego miejsca;
- zdecydowana większość respondentów postrzegając to miejsce jako szczególne wśród innych przestrzeni publicznych miasta uznała, że należy prowadzić tu dalsze starania w celu podniesienia jego atrakcyjności.

Wnioski

Procesowi rozwoju współczesnych miast towarzyszy zjawisko zanikania miejsc sprzyjających społecznej integracji, kształtowania warunków przyjaznych relacji międzyludzkich oraz formowania się osobistych i społecznych jednostek (Kopel 2009). Należy przeciwdziałać tym niekorzystnym trendom kreując nową jakość przestrzeni publicznych w oparciu zarówno w oparciu o istniejący potencjał (przyrodniczy, kulturowy) będący spuścizną minionych pokoleń jak też potencjał lokalnej społeczności, która coraz częściej współuczestniczy w realizacji ważnych dla miasta i jego mieszkańców przedsięwzięć. Przykładem społecznej inicjatywy jest działalność Stowarzyszenia Bydgoskie Przedmieście. Jednym z wielu przedsięwzięć Stowarzyszenia było opracowanie przez tzw. Grupę Reprezentatywną koncepcji zagospodarowania przestrzeni Parku Miejskiego (zanim uchwalono miejscowy plan). Koncepcja powstała w procesie partycypacyjnych konsultacji społecznych uczestnicy (przedstawiciele różnych środowisk) widzą potrzebę a nawet konieczność „ożywienia” parku miejskiego dla dobra wszystkich mieszkańców Torunia. Tym samym park miejski jest przykładem przestrzeni publicznej, nie tylko z definicji ze względu na fakt jej dostępności, lecz również ze względu na współodpowiedzialność oraz współkreowanie tego miejsca.

Nieco inny charakter mają działania prowadzone na Barbarce związane z aktywnością Szkoły Leśnej (od 2004 roku). Prowadzone prace projektowe, modernizacja jak i działalność edukacyjna z założenia ma wpisywać się w atmosferę, klimat i charakter osady leśnej, jako miejsca wypoczynku, oazy ciszy i refleksji historycznej.

Współczesne zainteresowanie terenami zieleni w mieście, które dla minionych pokoleń były bezsprzeczną wartością publiczną, stanowi szansę na przeciwdziałanie niekorzystnym trendom związanym z kryzysem przedmiotowej przestrzeni.

Literatura

- Jarosz S., Romaniszyn M. 2002. Studium historyczno-konserwatorskie osady leśnej Barbarka w Toruniu. Toruń.
- Jaroszewska-Brudnicka R. 2010. *Changes in the public space of a city on the basis of Toruń*. Czasopismo Techniczne, Architektura 3 (6) A: 163-171.
- Karta Przestrzeni Publicznej 2009. III Kongres urbanistyki polskiej, Poznań.
- Kochanowski M 2002. *Wnioski poznawcze i aplikacyjne*. W: Kochanowski M. (red.) *Przestrzeń publiczna miasta postindustrialnego*. Wyd. Politechniki Gdańskiej, Gdańsk.
- Kociołek-Przyjemska E. 2009. *Zieleń jako przestrzeń publiczna – wykorzystane szanse czy utracone nadzieje?* W: Oleksiejuk E., Jankowska A. (red.). *Zieleń w przestrzeni publicznej miast: funkcja-kreacja-identyfikacja*.

- Kopel J. 2009. Problem odpowiedzialnego zarządzania przestrzenią publiczną. Niby-miejsca i miejsca, czyli o miastach i autostradach. W: Kopel J. (red.) Zarządzanie – racjonalność a etyczność. Oficyna Wydawnicza Humanitas, Sosnowiec.
- Mikułowski-Pomorski J. 2006. *Fragmentaryzacja jako proces ponowoczesny. Rekompozycja poprzez fragmentaryzację*. Euro-limes 1 (6): www.euro.limes.ac.krakow.pl

Renata Jaroszevska-Brudnicka
Zakład Geografii Społecznej i Turystyki
Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu
rjarosz@umk.pl

Robert Brudnicki
Instytut Gospodarki Turystycznej i Geografii
Wyższa Szkoła Gospodarki w Bydgoszczy
robert.brudnicki@byd.pl